

İŞLEVSEL DİLBİGİSİYLE BİR ÖYKÜ ÇÖZÜMLEMESİ: LÜZUMSUZ ADAM

Nesrin KAYA*

ÖZET

Bu çalışmada, Sait Faik'in Lüzumsuz Adam adlı öyküsü işlevsel dilbilgisine göre çözümlenmiştir. Öykünün çözümlenmesinde söylemi etkileyen üç temel işlev esas alınmıştır: a) düşünsel işlev, b) kişiler arası işlev, c) Metinsel işlev. Bu bağlamda, anlamsal ve işlevsel dilbilgisinin öykü çözümlemelerindeki önemi üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: öykü, öykü çözümlemesi, Sait Faik, Lüzumsuz Adam, işlevsel dilbilgisi, anlamsal dilbilgisi.

ABSTRACT

ANALYSIS OF A STORY BY USING FUNCTIONAL GRAMMAR TECHNIQUES: UNNECESSARY MAN

In this article, Sait Faik's a story named Unnecessary Man was analysed by using functional grammar. At this analysis it was based on three functions that were influenced on discourse: a) ideational function, b) interpersonal function, c) textual function. In addition, it was maintained the importance of semantical and functional grammar at the story analyses.

Key words: story, story analysis, Sait Faik, Unnecessary Man, functional grammar, semantical grammar.

1. GİRİŞ: İŞLEVSEL DİLBİLGİSİ

Anlamların toplum tarafından kurgulandığını, dilin de kurgulanan anlamları yansıtan bir araç olduğunu belirten felsefecilere ve dilbilimcilere göre, her dilsel metin o toplumun politik, kültürel ve tarihsel yapılanmasının getirdiği bilinci yansıtır (Büyükkantarcıoğlu, 2001). “Durum dilbilgisi” ne karşı Halliday tarafından ortaya atılan “işlevsel dilbilgisi” ne göre, cümlelerdeki anlam yüklerinin, yalnız dilbilimsel değil, aynı zamanda toplumbilimsel, ruhbilimsel, fizyolojik, dahası ekonomik etmenlerle durum değişimine uğrayabileceği ileri sürülür. Bu nedenle cümlelerdeki anlam yükü, yalnız durum dilbilgisi ile değil işlevsel dilbilgisi ile açıklanmalıdır. İşlevsel dilbilgisinde cümle öğelerinin rolleri anlam yükleri bakımından önemlidir. İşlevsel dilbilgisine göre, dilde tüm söylemi etkileyen üç temel işlev vardır:

- a) Düşünsel işlev,
- b) Kişiler arası işlev,
- c) Metinsel işlev (Özünlü, 1997:175).

Düşünsel işlevin değişkenlerinden biri geçişlilik işlevidir. Halliday, cümle öğelerinin fiille olan ilişkisini belirten bir başka yanını da eş işlevde göstermiştir. Eş işlev, eylem gösteren cümlelerdeki rol ve geçişli fiil olan bir cümlede erek, geçişsiz fiili olan cümlelerde de eyleyen rolü olan katılımcı ya da etkilenen olarak tanımlanır. Geçişlilik işlevi herhangi bir cümlede üç temel öğeyi inceler:

- 1) **Süreç:** Bu öğe, cümledeki fiilin varlığı ile değer kazanır. Süreç değişkenine göre cümleler üç biçimde incelenir: eylem, anlaksal süreç (işletici, olgu), ilişki-bağıntı (betimleyici-tanımlayıcı-, eşitleyici).
- 2) **Katılımcılar:** Cümledeki kişiler ve nesneler, eyleyen, sonuç nesnesi, kazanan ya da alıcı-dolaylı, dolaysız nesne- araç ya da güç bağlamında çözümlenir.
- 3) **İşlevler:** Cümlede zaman, yer ve durum zarfları işlevlere anlam katkısı verirler.

Kişiler arası işlev, bildirme cümleleri (olumlu-olumsuz, bağlayıcı cümleler), emir, soru-cevap cümleleri kullanımlarına göre incelenir. Cümlelerin incelenmesinde ele alınacak en önemli öğe *kip* ve *kiplik* özelliğidir. Kişiler toplum bireyleriyle olan ilişkisi, kullandıkları cümle kipleriyle ölçülmektedir.

Metinsel işlevde cümleler birer bildirim kipidir.

- 1) **Konulama:** Bir cümlede öznellik ve yüklemlik olmak üzere iki bölüm vardır. Cümlelerin bildirdiği hab öznellik ile ilgilidir. Yüklemlik öznellikten sonra cümlede geri kalan bölümdür. Bir cümlede öncelenen herhangi bir öznellik olabilir.

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

2) **Bilgi:** Cümlelerin bilgi yapısı genellikle dilbilimsel olarak tonlama ile yapılır. Cümle yapısı ise bilinen ve eklenen olmak üzere, tıpkı geleneksel dilbilgisinde cümledeki isimlerin özne ve nesne olmak üzere ikiye ayrıldığı gibi ayrılır.

3) **Belirleme:** Cümleyi yapan kimsenin doğrudan doğruya deyişsel gücünü göstermektedir. Cümlelerin başındaki öge, belirtilen rolleri yüklenmesi gerekir. Bunlardan bir ya da ikisi eksikse, cümlelerin belirttiği bilgide değişiklik olur. Buna göre öznenin rolleri, *mantıksal özne* (eyleyen/geçişlilik rolü), *dilbilgisel özne* (kişiler arası işlev), *ruhbilimsel özne* (bilinen-eklenen, öznelik-yüklemlik) olarak incelenmiştir².

Çalışmanın amacı, Sait Faik'in "*Lüzumsuz Adam*" adlı öyküsünün cümle ve metin öğelerinin dilsel-anlamsal yapılarının çözümlenmesi ile öykü kahramanlarının yaşamı algılayış biçimlerini, düşüncelerini, değerlendirmelerini saptayarak nesnel çıkarımlar yapmaktır. Öykü incelemelerinde, eylemlerin ve diğer öğelerin cümle bağlamındaki dilbilgisel görevlerinin yanı sıra anlamsal işlevlerini de dikkate alarak çözümlmek, öyküyü anlama bakımından önem taşımaktadır. Daha genel anlamda denebilir ki anlamsal ve işlevsel dilbilgisi çözümlmeleri, metin okuma-anlama-değerlendirme-eleştirme sürecine somut veri oluşturan bir inceleme alanı olarak dikkate alınmalı, dilbilgisi sadece bir kurallar bütünü olmaktan çıkarılmalıdır.

2. Öykü Özeti:

"*Lüzumsuz Adam*" adlı öyküde, İstanbul'un bir mahallesinde yedi yıldır âdetâ dış dünyadan soyutlanmış bir yaşam sürdüren, kırk sekiz yaşında "*Mansur*" adlı bir adamın ve mahallesindeki sakinlerin yaşamlarından kesitler dile getirilmektedir. Öyküde yer olarak "*dış dünya*" ve "*iç dünya*" kavramları geliştirilebilir. "*Dış dünya*" daki, başka bir deyişle, yedi yıl önce, mahalleden uzaktayken tanıdığı dostları Mansur'un nerede oturduğunu, nasıl yaşadığını bilmemektedir. "*İç dünya*" olarak tanımladığımız Mansur'un yedi yıldır yaşadığı mahalle-sokak ve burada yaşayan kişiler öyküde canlı betimlemelerle, Mansur'un bakış açısı ile dile getirilmiştir. Mansur bir Yahudi güzele aşiktir, bu güzelin evinin önünden geçmek ve onu görmek hoşuna gitmektedir ta ki bu güzelin sevgilisi olan marangoz tarafından tehdit edilene kadar... Mansur yedi senedir dış dünyadan kaçış isteği ile bu mahallede yaşamını sürdürmektedir. Mahalleden çıktığında şaşırmakta, ürkmekte, üzerine gariplik basmakta, korkmaktadır. Bir gün mahalleden çıkıp Unkapanı'ndan Saraçhane'ye geçer, yedi senedir yıkanmamıştır, şehir hamamında yıkanır, adeta bütün kirlerinden somut ve soyut anlamda sıyrılır ve rahatlar. Uzun bir uykudan sonra tekrar mahallesinden dışarıya Maçka'ya gider; bu iki günlük dış dünya yaşamı onda farklı duygular uyandırır, mahallesine geri dönmek istemez, tek isteği kendini Bebek Arnavutköy önlerindeyken bir vapur kanepesinden denize bırakıvermektir. Bu, yaşamdan kaçma isteğinden başka bir şey değildir.

3. Öykü Çözümlemesi:

a. Düşünsel İşlev

Öykünün baş kahramanı olan Mansur'u dış görünüş bakımından tanımlayan, betimleyici cümlelere rastlanmaz.

Mansur, kendi ağzından mahalle-sokak ve burada yaşayan kişilerle ilgili izlenimlerini aktarır, bu izlenimler mahallenin canlı yaşam betimlemelerini oluşturur. Bunlar, Mansur'un kişiliği ve yaşama bakışı hakkında bazı ipuçları da verir. Bütün aktarımlar, Mansur'un bir iç konuşması niteliğindedir, bu da öykünün anlatım biçimini meydana getirmektedir.

Mansur'un özne olduğu cümlelerde etken eylem bildiren yüklemlere çok az rastlanır; tepki, olgu ve anlıksal süreç anlamlı eylem kullanımı yaygındır. Öyküde Mansur'un adı sadece bir defa geçmektedir. Bu da bir karşılıklı konuşma esnasında, gönderim yapılarak söylenmiştir. Bu konuşmada soru soran kişi lokantacı Bayram, yanıt veren kişi ise Mansur'dur:

Terbiyeli mi olsun Mansur Bey? der. Terbiyeli olsun, Bayram derim. (135-8)

Öyküde, Mansur, daha çok anlıksal süreç eylemleri ile kullanılmıştır; etken eylem kullanımı yaygın değildir. Bunlar da çoğu zaman olumsuzluk bildiren eylemlerdir:

Yedi senedir çıkmadım oradan desem yeri. Onu numaralamaya elim varmadı. (133-5, 16)

Olumlu eylemler, kahveye ya da sokağına dönüşünde kullanılır. Bu kullanımlarda sokağa doğru yönelme ifade eden yönelme zarfları, dış dünyadan ayrıldığını ifade eden "-den" ekli yer tamlayıcıları ve

² Daha detaylı bilgi için bkz. "Özünü, Ünsal (1991) Edebiyatta Dil Kullanımları" ve "How is functional grammar different from "tradational grammar?"

“çkar çıkmaz, hemen” gibi tezlik bildiren zaman zarfları dikkat çeker. Evinden ve sokağından çıktığında süreç bildiren geçişsiz, yönelme ve tezlik bildiren eylemlere rastlarız. Bu, dış dünyadan hoşnut olmama iç dünyaya hemen dönme isteği biçiminde değerlendirilebilir :

Sabahları, kalktım mı koşarım doğru kahveye. (134-1)

Koltuğumun altında resimli mecmua, kütüphaneden çıkar çıkmaz hemen dalarım bizim sokağa. (134-30, 31)

Evinden çıkar, sağa sapar, bir numaralı sokağı geçer, tramvay yolunu geçmeden sol yaya kaldırımından hızlı hızlı yürür hemen soldaki bizim bir numaralı sokağa paralel iki numaralı sokağa sapıveririm Orayı da geçince bizim sokağın başına çıkmış olurum. (135, 27-31)

Mansur’un yaşamı ve yaşama bakış açısı ile ilgili ayrıntılar, yaşadığı sokak / mahalle ile buradaki kişilerin betimlemelerinden ve karşılıklı konuşmalardan yola çıkarak saptanabilir.

Mahalle-sokak betimlemeleri somut kavramlarla ve eşitleyici betimlemelerle anlatılmıştır:

Mahallem dediğim, şu yedi senedir-üç ayda bir Karaköy’e inip dükkân kirasını almak bir yana- yaşadığım yer, üç-dört sokak içindedir. Mahallem birbirine muvazi sokaklar, bu sokakları diklemesine kesen bir diğer sokak, bir de bütün bütüne bağımsız- ama sokak sayılamayacak kadar dar, kısa- benim sokağımdan ibarettir. (133, 6-14)

İnsanları başkadır bizim sokağın bu tramvay yolu insanına benzemez. (134-33)

Mahallem gerçi sakindir, sakindir ama civcivli de bir mahalledir. (137-24)

Mahalle gene ne olsa mahalledir. (141-13)

Olumsuz anıksal süreç eylemleri geçişlidir. Bu ifadelerde Mansur etken değil, ruhbilimsel özne durumundadır. Geçişli eylemlerin erek nesnesi dış dünya olarak tanımladığımız yerdeki varlıklar ya da durumlardır:

Ben bir acayip oldum. Gözüüm kimseyi görmüyor. Kimsenin kapımı çalmasını istemiyorum, dünyanın en sevimli insanları olan posta müvezzilerinin bile... (133-1,2,3)

Ancak söz konusu, mahalle ve insanlar olunca, ünlemler ve ilgeçlerle pekiştirilmiş olumlu anlam taşıyan anıksal süreç bildiren tepki eylemleri kullanılmıştır. Geçişli olumlu tepki anlamı taşıyan bu eylemlerin erek nesnesi “mahallem” iyelikli isimdir; kahraman, iç dünyasını simgeleyen mahalleye ve sokağa olan sahiplenme duygusunu, bu adları, 1’inci tekil-çoğul kişi iyelik eki ile kullanarak vurgulamaktadır:

Mahallemden pek memnunum. (133-4)

Oh! Ne rahatımdır, girer girmez. (134-32)

Bunlar hayal ama, mahallemi ben böyle seviyorum işte! (141-23)

Mansur’un yaşamı tekdüzedir ve belirli zamanlarda belirli işleri yapar; bundan dolayı öyküde zaman, her gün düzenli olarak yapılan işleri esas alan eşitleyici betimlemelerle dile getirilmektedir. Zaman düzenliliği ya da tekdüzeliği yardımcı öğelerle pekiştirilmiştir:

Eliyi elifine dört buçukta uyanırım. Dört buçuk gezinti saatimdir. (135, 23-27)

Mansur, Fransızca’dan çeviri yaparken etken ve geçişli eylemler kullanır; ancak bu uzun sürmez, “uyuyakalmak” geçişsiz eylemiyle edilgen bir anlam yüklenir:

Kamusu Fransevi karşımda, satın aldığım mecmuanın altlarını Türkçe edeyim derken uyuyakalırım. (135, 23-27)

Mansur Bey anıksal süreç bildiren olumlu tepki eyleminin pekiştirilmiş olan “pek memnun olduğu” söylemi ile nitelediği mahallesinde yedi senedir oturmaktadır. Mahalledeki tüm sokakları numaralayan Mansur, sadece kendi sokağına numara vermemiştir; ayrıca bu sokakta yedi yıldır oturduğundan hiçbir dostunun haberi yoktur. Bu durumda kahramanın yaşamdan, hatta kendinden kaçtığı, mahalle ve sokağını somutlaştırmaktan, görünür kılmaktan çekindiği ve burada huzur bulduğu söylenebilir:

Mahallemden pek memnunum. Yedi senedir çıkmadım oradan desem yeri. Hiçbir dostum da nereden oturduğumu bilmiyor. Mahallem dediğim, şu yedi senedir-üç ayda bir Karaköy’e inip dükkân kirasını almak bir yana- yaşadığım yer, üç-dört sokak içindedir. Mahallem birbirine muvazi sokaklar, bu sokakları diklemesine kesen bir diğer sokak, bir de bütün bütüne bağımsız- ama sokak sayılamayacak kadar dar, kısa-

benim sokağımdan ibarettir. Ben bu sokaklara önemliliklerine göre numaralarını taktım. Kendi sokağım numarasızdır. Onu numaralamaya elim varmadı. (133,4-17)

Bu durum öykünün sonlarına doğru kahramanın bir iç konuşma niteliğinde söylediği sözlerle açıkça ifade edilmiştir. “vazgeçmek”, sonuç anlamlı işletici anlıksal geçişsiz bir eylemdir ve cümlede sonuç nesnesi kahramanın kendisidir. Bu durumda cümlede bir dönüşlülük anlamı vardır. “Bırakmak” geçişli sonuç anlamlı bir eylemdir ve erek nesnesi yine kahramanın kendisidir:

Sonra: -Ulan! Serserilikten vazgeçmedin gitti. (141-32)

Serserilikten değil, kendimden vazgeçtim ama, dert anlatamıyorum. (141-33)

Kimisi: -Bilirim seni hınzır, gene kimin peşindesin kim bilir? diyor. (142-1)

Kendi peşimi bile bıraktım. (142-3)

Mansur, bir anlamda iç dünyası olarak çıkarım yaptığımız mahallesinde yedi yıldır o kadar tekdüze bir yaşam sürdürür ki, kalp atışları bile aynıdır; ancak o, bu durumdan memnundur, hatta dışarı çıkmaktan çekinir. Bu aynılık süreç ve olgu bildiren eylemlerle anlatılmıştır:

Nabızım günlerce bir tek vuruş fazla atmazdı. Onu da sayardım. Hep altmış üç, hep altmış üç. (137-10, 11)

Yedi senedir bu sokaktan gayri İstanbul şehrinde bir yere gitmedim. (140-33)

İki sokak içinde mahpus gibi oldum. Ama sıkılmadım. (137-23)

Öyküdeki bütün kahramanlar baş kahraman Mansur’un bakış açısından tanıtılır. Baş kahramanın ilk tanıttığı kahraman marangozdur. Marangozla ilgili belirlemelerdeki anlıksal tepki eylemlerinden, başlangıçtan itibaren bir olumsuz, sorgulayıcı bir yaklaşım sezilmektedir; sonraki bölümlerde bu yaklaşımının nedeni, kahraman tarafından anlatılacaktır. Kahramanın marangozun kişiliğinde bütün marangozlara yaklaşımı olumsuzdur ve hatta bu kişilerin varlık sebeplerini çözememektedir:

Marangozlara hiç işim düşmedi. Nasıl geçindiklerine şaşar kalırım. Akşamlara dek uğraşırlar. Demek herkes benim gibi değil... Öyle ya, tam kırk sekiz senedir marangoza işim düşmesin. İstanbul’da marangoza işi düşecek insanlar olmasına şaşar kalırım. (133,19-24)

Yazarın etken eylem kullandığı yerlerde, mesela kahveye gidişinde psikolojik bir değişme söz konusudur ve bu değişikliğin sebebi kendi içinde değil dışındadır. Etken eylem biçimlerinde dış etkenin rolü vardır. Kahramanın yaşamında, sahibinin “*Frenk Yahudi kırması bir hatun*” olduğu kahvenin ayrı bir yeri vardır. Sabahları ilk işi kahveye gitmektir ve kahve söz konusu olunca etken eylemlerle kullanılmıştır, bu etken eylemlere zaman anlamlı ulaçlar aracılığı ile tezlik, tümleçler ile yönelme anlamı kazandırılmıştır. Kahramanın kahveye gidişi ile, güne başlaması arasında eşitleyici bir anlam değeri vardır:

Sabahları, kalktım mı koşarım doğru kahveye. (134-1)

Öyküdeki ilk karşılıklı konuşma, kahramanın, kahvenin sahibi madam ile yaptığı karşılıklı konuşmadır. Öykünün bütününü, kahramanın bir iç konuşması niteliğinde olmasına rağmen, kahraman, kahvenin sahibi madam, işkembeci Bayram, portakalçı Salamon ile doğrudan konuşmaya girer. Ancak bu konuşmaların en renklisi madamla yaptığı konuşmalardır. Bu konuşmalarda, sözleme ve tepki anlamlı eylemlerinin erek nesnesi “*Fransızca*”dır. Konuşmaları renkli kılan öğelerden biri, kahramanın Fransızca konuşarak anlaşma isteği olabilir.

Bu karşılıklı konuşmalarda kahraman, etken değil, dinleyici durumundadır; sadece “*lazım gelen cevabı verir*”, “*kimini anlar, kimini anlamaz*”, “*gerekirse lügattan bakar*”. Başka bir ifadeyle konuşma sebebi sadece lazım olan cevabı, vermek ve söyleneni anlamak olarak belirlenmiştir. Kahraman, sadece geçişsiz sözleme eylemleri olan “*demek*”, “*cevap vermek*” eylemini, madam ise, “*demek*” eyleminin yanı sıra geçişli sözleme anlamlı “*anlatmak*” eylemini de kullanır. Bu konuşmalarda, madam etken bir karakter durumundadır, yönlendiricidir; “*cevapla kanmaz*”, “*lakırdı eder*”, “*anlatır*”:

Kahvesine girer girmez: -Bonjur madam, derim. -Bonjur mösyö der, komantalevu? Lazım gelen cevabı veririm. O, bu cevapla kanmaz. Bana Fransızca herhalde pek hoş lakırdılar eder. Kimini anlar, kimini anlamam. Ne kadar vıy demek lazımsa der, bu ‘vıy’ ların arasına kaymasın diye iki tane de no yerleştiririm. Elime Fransızca bir mecmua sıkıştırır. Madam; -Ön kapuçına?... der Madam pek sevinir. Başlar ‘kapuçına’ sını nasıl yaptığını Alamanca anlatmaya (134, 6-25)

Ancak Mansur’un bütün edilgenliğine rağmen, rahat rahat anlaşılır. İşteş, anlıksal süreç eylemi “*anlaşmak*”, madam ve Mansur’un olumlu bir iletişim sağladığının somut dilbilgisel göstergelerinden biridir.

Rahat rahat anlaşıyoruz. (134-13)

Bunun yanı sıra, “*Kalktım mı koşarım doğru kahveye.*(134-1)”, “*Bu kahve tertemiz yedi masadan ibarettir.* (134-2)”, “*(Madam) dünyalar kadar iyi bir kadındır.* (134-5)”, “*Pek hoş lakırdılar eder.*(134-10)” gibi ifadeler de Mansur’un Madama olan olumlu bakışını gösterir.

Mansur, mahallede “*sağdaki sokak*” ta oturan bir Yahudi kızdan hoşlanmaktadır. Öyküde bu kıızı somut benzetim öğeleriyle tanımlayıcı ve eşitleyici anlatımlarla betimlemiştir:

ellerinin üstünde fındık oturacak kadar yumuk elli..., entarsinin göğse açılan yerinde hafifçe kirli esmer bir ayrılıp birleşme... (136-20,21)

Mansur’un en çok ilgisini çeken ve arzuladığı şey güzelin bacaklarıdır, bu duygusunu istek anlamlı eylemin pekiştirilmiş kullanımı ile ifade etmiştir:

Bir de kalın yere sağlam basan bacakları vardı. Ne öpmek isterdim bacaklarından şu kıızı bir defacık ömrümde. (136-27, 29)

Ayrıca güzellikle esmer Yahudi olma arasında eşitleyici betimleme ilgisi kurmuştur:

Yahudinin esmeri de başka türlü güzel oluyor. (136-28)

“*tereddüt etmek*”, “*kızgın olmak*”, “*mecbur olmak*” gibi olumsuz tepki anlamlı eylemleri, kahramanın Yahudi kızın sevgilisi olan marangozla yaptığı olumsuz konuşmayı sezdirmektedir; Konuşmaya gönderim bölümünde, Mansur, etken-geçişli, istek kipinde çekimlenmiş “*anlatmak*” eylemini kullanır, eylemin erek nesnesi marangozun konuşması ve Mansur’un içe dönük tepkileridir:

Sağdaki sokağa sapıp sapmamakta tereddüt ederim.... Neden mi? Anlatayım:... Bu sokağa girince hızlanır, önüne bakarak yürür kızgıncım, bu sokaktan geçmeye de mecburmuşum gibi yaparım. (136, 7-15)

Yahudi kızın sevgilisi olan marangozun yaptığı konuşmadaki geçişli olumsuz eylemin erek nesnesi Mansur’dur; ancak adı geçmez. Bu konuşmada geçen şartlı birleşik cümle ile neden-sonuç bağı kurulmuştur:

Bana baksana dedi, lop incir! Bir daha buradan geçersen gözünü patlatırım. (137-1)

Mansur, bu sözlerle hiç karşılık vermez; sadece edilgen, içe dönük bir tepki verir ve sokak yürüyüşleri farklı bir niteliğe dönüşür. Bu dönüşüm, endişe korku anlamlı tepki eylemleriyle dile getirilmiştir. Ancak kahramanımız, bu durumu bile mahalle ve sokakta (sembolik olarak iç dünyasında) yaşadığı güzel anılar olarak anımsamaktadır:

Ama ilk günleri akşam gezintilerimde oradan geçmek arzusuna dayanmak için ne çarpıntılar geçirmedim! Ha şimdi patlatacak gözümü marangoz, ha şimdi!.. Ne güzel günlerdi o günler!..(137, 5-8)

Mahallenin bir başka kişisi lokantacı Bayram’dır. Bayram’la geçen karşılıklı konuşmalarda bir sıradanlık ve bu sıradanlıktan doğan kolay anlaşma özelliği dikkat çekmektedir. Mansur da Bayram da “*demek*” geçişsiz söyleme eylemini kullanır. Ayrıca kahraman, istek bildiren eylemlerini ilk olarak Bayram’la yaptığı karşılıklı konuşmada kullanır:

-Terbiyeli olsun, Bayram derim. (135-9)

-Koyma bugün. Evvelsi gün biraz dokundu, gaz yaptı. Bir limon alsın çocuk, sıkıver. (135-13)

Mansur ‘un dışarıdan gözlemlediği ve betimlediği, hiç karşılıklı konuşma yapmadığı kişiler, “*sazlı gazino*” daki kişilerdir. Bunlar, çok yaşlı bir adam, şoförler, “*o*” uzak gönderimiyle tanımladığı kadın, garson Bekir ve zurnacıdır. En uzun betimlemeler “*çok yaşlı adam*” için yapılmıştır. Dış dünyadan kopuk ve değişmez tavırları olan bu adam kahramanın dikkatini çeker. Betimleyici cümleler dışında yaşlı adamın özne olduğu cümlelerde en çok edilgen-geçişsiz süreç eylemleri olan “*uyumak*”, “*uyumaya başlamak*”, gibi eylemler kullanılmıştır; bu da yaşlı adamın çevresini umursamaz bir tavır takındığı çıkarımını yapmamızı sağlar. “*yaslamak*”, “*açmak*” geçişli eylemlerinin erek nesnesi yaşlı adamın kendisi ile ilgili olan nesnelerdir; dışa dönük nesneler değildir. “*Haykırmak*” söyleme eylemi bile hiç tepki almayan ve kendi kendine yapılan bir eylem anlamı yüklenir:

Masaya dirseğini yaslar, uyur. (139-21)

Yalnız, gözlerine siyah gözlük takmış, kısık kadın seslerinin arasına ara sıra çatlak, fakat usule uygun bir ses fırlatan kemancı taksimine girdiği zaman gözünü açar, “Allah, Allah!” diye haykırır. (139, 22-26)

Adam sonra gene uyur. (139-30)

Garson Bekir anlatırdı: Beraber gittiği kızların göğsüne başını kor, ağlar, uyur, şarkı söyler, şiir okurmuş. Bu beş fiilden bir altıncısı –mesela gülmek- hiç olmamış. (139, 26-29)

Sazlı gazinodaki diğer tüm kahramanların da davranışları ve eylemleri değişmez ve aynen tekrarlanan süreçleri ve durumları aktarır. Zurnacının her gece yaptıkları süreç bildiren ve aralarında sıralı anlamsal bağ olan eylemlerle anlatılır. Böylece davranışların ve eylemlerin aynılığı vurgulanmaktadır:

Saat on bire doğru gelir. İki kalın, kısa, şişman bacağın üzerinde vücudunu tarta tarta yürür, yakası kadife paltosunu çıkarır, salonun bir köşesine kor, kör kemancıya selam durur. Dümbelekçi, zurnacının selam durduğunu kör kemancıya fıslar. Yüzü hanendelerin arkasında pek seyrek görünen kanuncunun biraz evvel tıraş olup şap sürdüğü gergin yüzü birdenbire bir milyon yerinden buruşur... Zurnacımız da sandalyesine oturmuştur. (140, 12-21)

Madam, işkembeci Bayram ve portakalcı Salamon'la yaptığı karşılıklı konuşmalarda ve betimlemelerde kahramanın yaşamındaki sıradan bir süreğenlik izlerini görmekteyiz. "... ölüncüye kadar" sözü, bu süreğenliğin bir ifadesidir. Ayrıca Mansur'un erek nesne olduğu "beslemek", "içirmek", "koymak" geçişli eylemleri ile mahalle esnafının ona olan ilgisi ve kendini burada güvende hissettiği vurgulanmaktadır : ... şu öğleleri limonlu terbiyeli işkembe çorbasını içtiğim işkembeci beni ölüncüye kadar besleyecek. (141-15) O günler belki elbiselerim pek eski olur da, içeriye almaz ama, pastanenin madamı kapısının önünde bana bir kapuçına icirir. (141-20)

Portakalcı Salomon çürük portakalları çıplak Yahudi çocuklarına nasıl dağıtıyorsa, ben geçerken de iki tane avucuma koyacak. (141-17)

Portakalcı Salamon, paraya düşkün olması bakımından eşitleyici betimlemeyle tanımlanmıştır: *Portakalcım benden kırk para fazla kopardığı gün dünyanın en sevimli insanıdır. (137-31)*

Ayrıca Mansur'un Yahudilere karşı olumlu izlenimi eksiltile ünlüm cümleleri ile ifade edilmiş ve eşitleyici betimlemelerle somutlaştırılmıştır: *Hele Yahudiler!.. Ne iyi, ne tatlı, ne civcivli, ne hayatı sever insanlar!.. (137-27)*

Öyküde mahalleye-sokağa sembolik anlamda bir kendinden kaçış anlamı yüklenmektedir. Bu anlamı ifade eden "vazgeçmek", "bırakmak" sonuç eylemlerinin erek nesnesi "kendî" dönüşlülük zamiridir:

Sonra: -Ulan! Serserilikten vazgeçmedin gitti. (141-32)

Serserilikten değil, kendimden vazgeçtim ama, dert anlatamıyorum. (141-3)

Kimisi; -Bilirim seni hınzır, gene kimin peşindesin kim bilir? diyor. (142-1)

Kendi peşimi bile bıraktım. (142-3)

Kahraman, mahallesinin dışındaki yerlerde olumsuz anlamlı tepki eylemlerini kullanmıştır. Bunlar, kahramanın dış dünyaya olan yabancılaşmasını sembolize eden anlatımlardır:

Sanki döveceklermiş, linç edeceklermiş, paramı çalacaklarmış -ne bileyim, bir şeyler işte- gibime geliyor da şaşıyorum. (140-34)

Başka yerlerde bana bir gariplik basıyor. (141-3)

Her insandan korkuyorum. (141-4)

İstanbul bayağı değişmiş. Şaşırdım kaldım. (142-10)

Ürkek ürkek dolaştım. (142-16)

Mahalle dışına çıktığı zamanlarda odaklaştığı yerlerden biri, "hamam" dır. Kahraman burada, uzun uzun yıkanır ve bunu ünlüm cümlesini tekrar ederek pekiştirir. "Yıkanmak" dönüşlü bir eylemdir; eylemin erek nesnesi ve eylemin sonucundan etkilenen nesne, yine kahramanın kendisidir:

Yıkanmak aklıma bile gelmemişti. Beni bir kaşıntı aldı, bir kaşıntı!.. Bitlendim gibime geldi. Bir hamama girdim. Bir yıkandım, bir yıkandım! (142, 25-27)

"Yıkanmak" eyleminin, ruhsal bakımdan pisliklerden arınmayı, temizliği sembolize ettiği düşünülebilir. Bu arınma eyleminden sonra dünyadan kaçış fikri daha yoğunlaşmıştır. Sonuç ve tezlik anlamı taşıyan ve erek nesne durumundaki dönüşlülük zamiri ile pekiştirilen "bırakıvermek" eylemiyle bu dünyadan kaçma isteğini ifade eder. "binmek", "kalkmak", "bakmak" eylemleri ise bir süreç bildirmekte, "bırakıvermek" eylemine kadar olan kısmın aşamalılık durumlarını dile getirmektedir. Bütün eylemler istek kipinde çekimlenmiştir:

Bineyim bir Boğaziçi vapuruna, günün birinde. Bebek'le Arnavutköy önlerinde arka taraftaki oturduğum kanepeden kalkayım, etrafıma bakayım, kimseler yoksa, denizin içine bırakıvereyim kendimi. (143, 21-25)

Mansur'un etken-geçişli özne olduğu cümlelerin nesneleri, çoğu zaman, mahalle-sokakla ilgili dolaysız araç nesneleridir:

Ben bu sokaklara önemliliklerine göre 1, 2, 3, 4 numaralarını taktım. (133-14)

Evimden çıkar, sağa sapar, bir numaralı sokağı geçer, tramvay yolunu geçmeden sol yaya kaldırımdan hızlı hızlı yürür... (135-27)

Bunlar hayal ama, mahallemi ben böyle seviyorum işte! (141-22)

b Kişilerarası İşlev.

Öyküde Mansur, çoğunlukla olumlu bildirme cümleleri ile kullanılmıştır. Olumsuz bildirme cümleleri, mahalle dışındaki belirlemeleri ve duygu durumlarını ifade etmek amacı ile kullanılmıştır:

Gözüm kimseyi görmüyor. Kimsenin kapımı çalmasını istemiyorum, dünyanın en sevimli insanları olan posta müvezillerini bile. (133, 1-3)

Yedi senedir bu sokaktan gayri İstanbul şehrinde bir yere gitmedim. (140-33)

Yedi senedir yıkanmamıştım. Yıkanmak aklıma bile gelmemişti. (142-24)

Dönüşte yedi sene daha mahalleden çıkmamaya karar vereyim dedim, olmadı. (142-12)

Ayrıca yedi yıl önceki dostlarının Mansur'un nerede olduğunun bilmediklerini belirten cümleler de olumsuz bildirme cümleleridir. Örnek cümlelerin eylemi geçişli anlıksal süreç eylemidir ve erek nesnesi "nerede olduğu" sıfat-fiil grubudur:

Hiçbir dostum da nerede olduğumu bilmiyor. (133-5)

Olumsuz bildirme cümlelerinin büyük bir bölümünde Mansur ruhbilimsel özne durumundadır:

Gözüm kimseyi görmüyor (133-1)

Onu numaralamaya elim varmadı. (133-16)

Marangozlara hiç işim düşmedi. (133-19)

Çoğu gün canım yemek istemiyor şimdi. (135-3)

Nabızım günlerce bir tek vuruş fazla atmazdı. (137-10)

Aklım ermiyor. (141-8)

Öyküde geçen bütün cümleler, bize kahramanın bir iç konuşması olarak aktarılmıştır. Bir olay ya da durum bağlamında soru sormayan Mansur, iç konuşma niteliğindeki sorgulamalarında, endişelerinde, özellikle, yabancılaştığı dış dünyayı sembolize eden İstanbul izlenimlerinde sıralı soru cümleleri kullanır. O, kendi kendine sorular sormakta ve bu sorular üzerinde düşünmektedir. Mansur dış dünyadaki tanımazlıkların kendisine telkin ettiği olumsuzlukları sorgulamaktadır. "anlamlandırılmayan" dış dünya hem kalabalık hem de lüzumsuz addedilen bir çok nesneyi ve insanı da beraberinde taşımaktadır. Mansur bu anlamsızlıkların ve tanımazlıkların altında ezilmektedir. Bu da bir iç tepkinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Mansur burada tepki koymaktadır. Tepkisi olumsuzdur ve kullandığı fiiller de olumsuz olmuştur: "sevişememek, birbirinin içine giren şehirler yapmak, küçük görmek, boğazlaşmak, kandırmak, birbirinden ayrı, tanımayan..." Bu olumsuzlukların arka arkaya gelmesi de kuvvetli bir itirazın ifadesidir:

Kimdir bu sokakları dolduran adamlar? Bu koca şehir, ne kadar birbirine yabancı insanlarla dolu? Sevişemeyecek olduktan sonra neden insanlar böyle birbiri içine giren şehirler yapmışlar? Birbirini küçük görmeye, boğazlaşmaya, kandırmaya mı? Nasıl birbirinden bu kadar ayrı, birbirini bu kadar tanımayan insanlar bir şehirde yaşıyor? (141, 4-12)

Kahve sahibi madamla olan konuşmalarında madamın sorularını anlamaya çalışan ve yanıtlar veren kişi durumundadır; etken değildir. Madamın soruları bir soru cümlesi yapısında değildir; soru anlamı, bağlamdan ve vurgu ile sağlanmıştır:

Madam; -Ön kapuçına?... der. Ben; -Peki derim önce. Sonra Fransızca olsun diye "sesa" yı yapıştırırım. (134, 21-24)

Lokantacı Bayram'la yaptığı günlük sıradan konuşmalarda da, Mansur soru sormaz; ancak diğer konuşmalardan farklı olarak Bayram'a haber cümleleriyle değil, emir cümleleriyle yanıt verir:

-Terbiyeli mi olsun Mansur Bey Bey? Der. -Terbiyeli olsun, Bayram derim. (135-8, 9)

-Sirke, sarımsak koyayım mı, Mansur Bey Bey? Koyma bugün. (135-12, 13)

-Hepsini sıkayım mı yarım limonun, Mansur Bey Bey? Sık sık Bayram! (135, 20-22)

İstek kipi ile kullanımı, öykünün sonunda dünyadan ayrılma isteğinin yoğunlaştığı cümlelerdir. Buradaki soru cümleleri, başka biri tarafından yanıtlanması gereken sorular değil, kahramanın kendi kendine sorduğu ve yanıtladığı iç konuşma niteliğindeki sorulardır:

Bir ara ne düşündüm bilir misiniz? Şu bizim dükkânla evi satayım. O sazlı gazino yok mu hani, söz açtığım? Orada, dışarı siparişlerini gören kız vardı ya –hani alını dar olanı- onu metres tutayım. Bir sene sonra da öleyim. Bineyim bir Boğaziçi vapuruna, günün birinde. Bebek’le Arnavutköy önlerinde arka taraftaki oturduğum kanepeden kalkayım, etrafıma bakayım, kimseler yoksa, denizin içine bırakıvereyim kendimi. (143, 15-25)

c. Metinsel İşlev

Öyküdeki cümle yapılarını konulama bakımından incelediğimizde yer ve zaman anlamlı öğelerin yaygın olarak öncelendiğini görürüz. Bu öncelemeleri dikkate aldığımızda, öyküde temelin yer ve zaman öğeleri üzerine kurulduğu çıkarımını yapabiliriz. Bu anlamda konulama, öyküde geçen kahramanlar üzerine değil onların yaşadıkları yer ve zaman üzerine odaklaşmıştır:

Sabahları kalktım mı koşarım doğru kahveye. (134-1) (zaman öncelemesi)

Dört buçuk gezinti saatimdir. (135-26) (zaman öncelemesi)

On bire doğru küçük yokuşu çıkar, tramvay yoluna varır, sola döner, on beş adım atar, bir kütüphanenin önüne düşerim. (134, 27-29) (zaman ve yer öncelemesi)

Şuralarda bir hamam vardı, dedim kendi kendime. (142-29) (yer öncelemesi)

Uyandığım zaman ertesi gün iki idi. (143-4) (zaman öncelemesi)

Bizim mahallede bir işkmebeci vardı. (135-3) (yer öncelemesi)

Öykünün sonlarına doğru yapılan somut İstanbul betimlemelerinde İstanbul’un semtleri ve yerleri öncelenmiş ve öznellik durumunda kullanılmıştır:

O su kemeri ne güzel şeymiş meğer! Nedir o ta bir kilometreden bir zafer takı gibi görünüşü! Yanında Gazanfer Ağa medresesi şipşirin, bembeyaz. Parklar, ağaçlar gördüm. (142, 12-16)

Bilgi bakımından öyküdeki cümlelerde bilinen ve eklenen öğeleri incelediğimizde, bilinen öğeler Mansur-Mansur’la ilgili nesneler ve zaman; eklenen öğeler ise yaşadığı çevre, bu çevrede yaşayan kişiler ve nesneler olarak belirlenebilir:

Öyle ya tam kırk sekiz senedir marangoza işim düşmesin. (133-22) (bilinen: kırk sekiz senedir, eklenen: marangoz)

Gözüm kimseyi görmüyor. (133-1) (bilinen: gözüm, eklenen: kimseyi)

Oradan Fransızca bir resimli mecmua satın alırım. (134-29) (bilinen: oradan, eklenen: resimli mecmua)

Başka yerlerde bana bir gariplik basıyor. (141-3) (bilinen: bana, eklenen: başka yerlerde)

Çorbama sarımsak koydurmadım. (143-10) (bilinen: çorbama, eklenen: sarımsak)

Ayrıca eşitleyici betimlemelerle ifade edilen zaman belirlenimi bilinen, bu zamana bağlı olarak eşitlenen öğe eklenen durumundadır:

Dört buçuk gezinti saatimdir. (135-26) (bilinen: dört buçuk, eklenen : gezinti saatim)

Yedi senedir bu sokaktan gayri İstanbul şehrinde bir yere gitmedim. (140-33)

(bilinen: yedi senedir, eklenen: bu sokaktan gayri İstanbul şehrinde bir yere)

Ortaç ile yapılan eşitleyici betimlemelerde, ortaç bilinen, nesne eklenen durumundadır:

Yıkılan o hamammış. (142-21)

Öyküyü belirleme bakımından incelediğimizde Mansur’un dilbilgisel olarak eyleyen rolünde görülmediğini, mantıksal özne ve öznellik olarak kullanım alanına çıktığını görürüz. Başka adların özne olarak kullanıldığı cümlelerde dilbilgisel olarak adıl ya da ad kullanımı ile Mansur’un adı geçmektedir:

Bunlar hayal ama, mahalle mi ben böyle seviyorum işte! (141-23)

Hele eski tanıdıkları hiç görmek istemiyorum. (141-24)

Ara sıra mahallede onlardan birine rastlıyorum: -Vay! Sen buralarda, ha? (141-25)

Boynumu büküp, “Ne yapayım?” der gibi bakıyorum. (141-28)

Bayram : -Maşallah renginiz pek iyi Mansur Bey, dedi. (143-8)

Kimi cümlelerde Mansur, eylem yapan bir araç durumundadır. Bu rolü, kendisi değil kendisiyle ilgili bir organ ya da nesne adı üstlenir. Bu durumda Mansur ruhbilimsel özne rolündedir:

Onu numaralamaya elim varmadı. (133-16)
 Marangozlara hiç işim düşmedi. (133-19)
 Çoğu gün canım yemek istemiyor şimdi. (135-3)
 Nabzım günlerce bir tek vuruş fazla atmazdı. (137-10)
 Aklim ermiyor. (141-8)

Mansur dışındaki kahramanlar dilbilgisel ve mantıksal özne olarak eyleyen rolünü üstlenmişleridir. Bu saptamadan, Mansur'un öyküde etken bir rol üstlenmediğini, çevre-zaman-kişiler üçlüsünün kahramanın tepkilerinin ve davranışlarının belirleyicileri olduğunu söylemek mümkündür:

Tam hizalarına gelince marangoz karşıma dikildi. (136-33)
O günler belki elbiselerim pek eski olur da, içeriye almaz ama, pastanenin madamı kapısının önünde bana bir kapuçına içirir. (141-20)
Bayram : -Maşallah renginiz pek iyi Mansur Bey Bey, dedi. (143-7)
 Portakalcı Salomon çürük portakalları çıplak Yahudi çocuklarına nasıl dağıtıyorsa, ben geçerken de iki tane avucuma koyacak. (141-17)

Her öykünün telkin ettiği bir takım duygular ve düşünceler vardır. Lüzumsuz Adam öyküsünde de şehrin kalabalığı, olan biten olayların bir biriyle ilişkisizliği, anlamsızlığı ortaya çıkmakta ve bu durum karşısında da ferdin olumlu veya olumsuz etkileşimi söz konusu edilmektedir. Sait Faik bu öyküsünde ezilen bireyin edilgenliğinin altında yatan olumsuz tepkileri sergilemiştir. Öyküde bir olaylar zinciri yoktur.

Mansur tepkilerini bir iç konuşma biçiminde yansıtır, dış dünyadan etkilenir ve sokağın sokağının insanlarına sığınır, burada etkin bir kişiliğe bürünür, sokağın dışında başka bir deyişle dış dünyada kendini yalnız hisseder. Dış dünyadaki bu yalnızlığı onu sorgulayıcı ve edilgin bir çizgiye taşır.

Dış dünya ise, tramvay yolu-tramvay yolu insanları, kütüphane, meyhane-meyhanedeki kişiler Unkapanı, medrese ve özellikle hamamda odaklaşır. Mansur hamamı, bir "arınma" sembolü olarak kullanır. Buradaki eylemler, "girdim, yıkandım, fitil fitil kir çıktı, rahat ettim, terlemişim" gibi Mansur öznesine bağlı etken ve dönüşlü eylemlerdir.

Mahalledeki diğer kahramanlar, dilbilgisel ve mantıksal özne olarak eyleyen rolünde kullanılır ve yöneldikleri varlık çoğu zaman Mansur ya da Mansur ile ilgili sözcüklerdir. Mansur'un olumlu etki ve tepkileri mahallesinden; olumsuz etki ve tepkileri ise dış dünyadan kaynaklanmaktadır.

Kaynakça:

- ABASIYANIK, Sait Faik (2000). *Şahmerdan, Lüzumsuz Adam*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
 AKSAN, Doğan (1998). *Anlambilim*, Ankara: Engin Yayınevi.
 BARTHES, Ronald (1998). *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş*. (Çeviren: Mehmet Rifat-Sema Rifat). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
 BÜYÜKKANTARCIÖĞLU, Nalan (2001). Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Toplumruhbilim Bağlamında Bir Metin İncelemesi: İnci Aral'ın "Gölgede Kırk Derece" Adlı Öyküsü. *Metafor Yazı*, <http://vision1.eee.metu.edu.tr:20.11.2001>.
 GÜNAY, Metin (2001). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
 KOCAMAN, Ahmet (1992). "Anlambilim Sorunları". *Dilbilim Araştırmaları 1992*: 87-92, Ankara: Hitit Yayınları.
 MORAN, Berna (1994). *Edebiyat Kuramları Ve Eleştiri*. İstanbul: Cem Yayınevi.
 ÖZÜNLÜ, Ünsal (1997). *Edebiyatta Dil Kullanımları*. Ankara: Doruk Yayınları.
http://www.edfac.usyd.edu.au/staff/unswordl/IntroductionFunctional_Mo.html, "How is functional grammar different from 'traditional' school grammar?"